

Ярослав ТАРАС

ТРАДИЦІЙНЕ ГОРОДНИЦТВО ТА ТЮТЮННИЦТВО НА ПОКУТТІ

Розглядається городництво Покуття з давніх часів до сьогодення; з'ясовується його місце й значення для покутян; аналізуються чинники, які визначили вибір городніх культур; висвітлюється його зв'язок з християнськими святами, днями тижня, фазами місяця, технологія вирощування ранніх овочів та його перехід з домашніх занять селян у товарно-ринкову галузь сільськогосподарського виробництва; характеризується специфіка вирощування та збуту тютюну.

Ключові слова: Покуття, землеробство, городництво, тютюнництво, Снятинщина, Коломийщина, Товмаччина, Городенківщина.

© Я. ТАРАС, 2016

За свідченнями респондентів та опублікованими джерелами з'ясовано, що панівне становище в сільському господарстві Покуття часів Австро-Угорської монархії посідало землеробство (рільництво). Городництво, як його частина, займає окрему і, на жаль, малодосліджену ланку в господарській діяльності та згадується лише побіжно у статтях та монографіях, присвячених історії покутських сіл [6, с. 615; 10, с. 27—32; 11, с. 24—33; 12, с. 873; 14, с. 13; 20; 21; 22, с. 10; 23, с. 247; 24, с. 41; 26, с. 902].

Про місце городництва вказують п'ять головних продуктів, які мали велике значення для життя покутян: пшениця, жито, ячмінь, овес і картопля [2, с. 125].

В с. Грушка сіяли «жито, пшеницю, ячмінь, кукурудзу, «ленчу» (ячмінь із чорним горохом), конюшину, овес, просо, коноплі, льон, і дуже рідко гречку. Садити багато картоплі і децю менше фасолі (різних сортів), бобу, гарбузів, буряків, і дуже рідко дині та сонячника» [26, с. 902].

У селах на межі з Гуцульщиною, де земля була менш плодючою, садити найбільше картоплю, кукурудзу, менше горох, квасолю, біб, буряки, капусту, гарбузи й ін. Сіяли багато конопель, менше льону [9, с. 848].

Незважаючи на те, що рільництво займало панівне становище на Покутті, у кожному найбіднішому господарстві був «яриновий город». «Це частина відділеної землі, яку господар, а, властиво, господиня, віддавала культурним рослинам, городині, зокрема цибулі, огіркам, моркві, петрушці, капусті, червоним бурякам до борщу, кминові, часникові, помідорам, маківі, гірчиці, кропові, чорнушці, та ще іншим таким рідким, як редиска, салат, шпінат тощо» [2, с. 50].

Городи на Покутті відомі ще з часів панщини. Їх наявність пов'язана з тим, що кожна «господиня усамітнювалася, не хотіла бути залежною від пана, від ярмарку, на який або не мала часу йти, занята денною працею, або треба було далеко йти. Вдома мала все своє» [2, с. 50] — найпотрібніші продукти щоденного вжитку. І сьогодні побутує думка, що хата без городу не багато варта. Для селян, які втратили свої поля, присадибна ділянка (город і сад) — чи не єдина можливість забезпечити себе та свою родину продукцією для харчування.

За спогадами покутян на присадибних ділянках були «поля-городи, де селяни сіяли кукурудзу, трохи конопель і садити всяку городину, й невеличкі садки овочевих дерев» [6, с. 615]. Відділення з городиною називалися грядками.

За дослідженням Дмитра Мохорука, в Топорівцях «звичайно господині мали грядки, на яких обов'язковими були — цибуля, часник, столові буряки, морква, мак, огірки» [21, с. 269]. Не тільки селяни мали городи, вони були при панських фільварках, садибах, до них було особливе ставлення.

У другій половині XVIII ст. у Чернелиці ремісники «не виконували селянські повинності, не працювали на панському полі, їх обов'язком було працювати на панських городах» [1].

Вибір городніх культур спочатку базувався на власних потребах споживача. Згідно з Фр. К. Мрочком, на Покутті «звичайно господині мають яринні городи, в яких садять найпотрібнішу городину: моркву, петрушку, цибулю, часник, мак, гарбузи, буряки, огірки, кукурудзу, біб і квасолу» [22, с. 23]. Стан городу залежав від заможності сім'ї. Багаті мали великі городи, бідні — тільки найпотрібніші продукти щоденного вжитку. У покутських селах по-різному ставилися до певних городніх культур.

На Снятинщині коло хати господиня мала «найпотрібнішу городину: моркву, петрушку, цибулю, часник, мак, гарбузи, буряки, огірки, кукурудзу, біб і фасолу» [22, с. 10].

За М. Бажанським, «на більших просторах плекали хвасолу, біб, горох, калафіори, шпараги, стручковий перець, перчицю та іншу різnorodну городину, як різнорідні дині, кавуни тощо» [2, с. 50].

В с. Джурів садили білу та чорну квасолу на тичці, яка називається таргани, також садили буряк, коноплю, льон¹.

З городини на Товмаччині садили «бараболу, видаток якої в деяких місцевостях часами доходив до 150 центнерів з морга, садили також тютюн» [13, с. 873].

В кінці XIX ст. садівництво і городництво на Покутті починає ставати важливою складовою матеріального благополуччя селян. Це було пов'язано з тим, що певні овочі мали попит у Європі та на місцевих ринках. За Австрії особливим попитом користувалася квасоля, боби, горох, які експортували у Краків, Відень, Гамбург, Берлін [19, с. 59]. Були городні культури, які давали можливість добре заробити.

«З давніх часів в Городниці вирощували часник і тютюн. Ці культури давали гарні урожаї і коштува-

¹ Зап. 5.07.2015 р. від Войчука Дмитра, 1935 р. н. в с. Джурів Снятинського р-ну.

ли дорого, тому їх вирощувати було вигідно. За рік можна було взяти 30—40 ринських»².

Капусту почали вирощувати у 1870—1880 роках у Великому Ключеві, Похівцях, її возили возами до Коломиї. В кінці XIX ст. почали вирощувати перець, який возили до Львова.

За спогадами старожилів «віддавна цибуля, часник, тютюн були у попиті. За Польщі — картопля, квасоля, кукурудза», «за Австрії вирощене продавали жидам, зокрема цибулю, часник, фасолу, бараболу»³.

Багато городини садили на Снятинщині в селах Джурів, Княже, Прутівка, Видинів [10, с. 29], Стриганці; на Городенківщині — в селах Незвиська, Лука, Раковець, Хмелева, Далешева, Михальче.

На раціональне ведення городництва в кінці XIX ст. впливали сільські школи, при яких закладалися пришкільні ділянки.

В с. Топорівці у 1879 р. була відкрита нова школа, при ній закладено пришкільну ділянку. У розвитку городництва та вирощуванні тютюну відзначився управитель Топорівської парохіяльної школи Петро Стефанів, який в 1895 р. на сільськогосподарській виставці у Львові особисто одержав від Франца Йосифа золоту медаль за вирощування тютюну [20, с. 153].

Допомагали селянам в рільництві та городництві мандрівні учителі, які надавали поради рільникам про рільництво та і в домашньому господарстві [27, с. 195].

Сприяли розвитку городництва на Покутті ярмарки в Коломиї, Городенці, Снятині, Тлумачі, Заболотіві та Обертині. На цих ярмарках продавали також городину, картоплю. Починаючи з XX ст. на розвиток городництва впливає не тільки родючість землі, кліматичні умови, а й розташування сіл відносно міст, курортних територій, які вимагають вирощування певних овочів для міського населення та відпочивальників.

У міжвоєнний період Городенський повіт, зокрема Городниця, разом із сусідніми Заліщиками на Тернопільщині, були кліматично найтеплішими місцевостями в межах тодішньої Польської держави;

² Зап. 13.07.2016 р. від Власія Василя Дмитровича, 1924 р. н. в с. Городниця Городенківського р-ну.

³ Зап. 20.07.2015 р. від Кузика Петра Михайловича, 1933 р. н. в с. Прутівка Снятинського р-ну.

це спричинилося до того, що в 1920—1930 рр. Городниця стала важливим курортом, сюди влітку приїжджали відпочивати з Кракова, Варшави, Львова, а це вимагало розвивати городництво та садівництво з метою забезпечити відпочиваючих продуктами.

Так згадують про Городницю у міжвоєннє: «Городниця — село положене на кітловині Дністра з 360 господарствами, з чудовими городами, що в них плекали теж помідори, виноград, морелі (абрикоси), кавуни, вишні, черешні, груші та яблуні» [8, с. 496].

Рекреаційна індустрія вплинула на вирощування таких овочів як помідори, перець, часник; фруктів, винограду та на розвиток тваринництва (тримання корів).

У міжвоєнний період катастрофічне безробіття в українських селах через політику поляків заставило селян «шукати розв'язки в себе самих через кооперацію і піднесення сільського господарства» [3, с. 648]. Цей чинник посприяв створенню шкіл та кружків, в яких вивчалось сучасне городництво.

Як і на садівництво, великий вплив на городництво мала школа в Миловані, її шкілка городних рослин та кружки «Сільського господаря». Активні кружки «Сільського господаря» були в селах Тишківці, Топорівці, Торговиця, Серафимці, Рашків, Чернятин, Вербівці. Товариство «Сільський господар» видавало одноіменний тижневик накладом 11 тис. примірників, у якому були поради для городників [18, с. 313]. Селяни, вишколені в кружках, вирощували «заграничну моркву, капусту, гарбузи, буряки, горох, помідори та іншу ярину, а восени кожного року всі кружки Товмаччини з'їжджали до Милованя на конкурс» [26, с. 904].

Сприяли також раціональному веденню городництва Просвіта та товариство «Січ». Просвіта мала в Городенці невеликий город, який «давав поважні прибутки» [4, с. 263]. Впливали на розвиток городництва болгари, які переважно провадили городництво [13, с. 873].

Певна спеціалізація щодо вирощування городини приносила славу окремим селам. Села Княже, Залуччя славилися 10—20 кг кавунами, динями, горіхами, абрикосами, потужними качанами кукурудзи, маком, гречкою [24, с. 41], села Великий Ключів, Похівці — капустою, село Підпечери — огірками, Городниця — помідорами.

Городи та сад обсаджували грабовими та буковими живоплотами. Наявність каменю та кар'єрів сприяла спорудженню довкола ділянок городини кам'яних огорож, які виконували також роль теплових акумуляторів, віддавали тепло вночі, яке накопичували вдень. Це також сприяло одержанню ранніх помідорів, перцю та огірків.

Городництво та садівництво на Покутті вплинуло на ландшафт населених пунктів. На Городенщині оселі «не є вельми скупчені і тому тонуть у садах і поперешивані городами» [17, с. 542].

Родючість землі та кліматичні умови зумовили специфіку щодо вибору вирощування певних культур. У міжвоєнний період с. Підпечери «вирощувало велику кількість огірків, їх кооперативним способом і залізничним транспортом відправляли навіть до Познаньщини і на Шлеск, маючи з цього кращі прибутки, як зі збуту пшениці» [15, с. 727].

Особливо придатними для городніх культур є північні частини Городенківщини, Тлумаччини.

Перевагу в городництві мали такі села, як Городниця, Незвиська, Лука, Раковець, Хмелева, Репужинці, Далешева, Колінки, Михальче, які були розкидані по ярах, особливо узбіччя Дністровського яру, де тепліше і раніше розпочинається весна і не дошкуляють вітри. Села, розташовані недалеко від міст, перші запровадили вирощування ранньої городини на продаж.

Близький ринок збуту — Городенка — сприяв вирощуванню городини в с. Глушків [16, с. 479]. Городництво на Городенківщині було тісно пов'язане зі селами, які знаходилися за Дністром. Зі села Летячого (Литяче Заліщицького р-ну) селяни приносили овочі на продаж у міста і містечка Городенщини [25, с. 471]. Поява на ринках Покуття овочевої продукції із сусідніх сіл з-за Дністра — Летячого, Зеленого Гаю, Печорної, Заліщиків — стимулювала розвиток городництва на Городенківщині, Снятинщині.

У післявоєнний період городництво, разом із рільництвом, стає складовою колгоспного ведення господарства. Потужно розвивається городництво в колгоспі с. Лука Городенківського району. Відомими колгоспними-городниками в цьому селі були Балабан Павло Іванович і Сівка Микола⁴. За дослі-

⁴ Зап. 13.07.2016 р. від Буєчка Миколи Васильовича, 1937 р. н. в с. Лука Городенківського р-ну.

дженнями Я. Левкуна, на Покутті у післявоєнні роки «на полях добре почують себе овочеві — помідори, огірки, перець, морква, картопля, буряки, ріпа, редька» [14, с. 13]. Вирощені сьогодні на Покутті помідори, перець, огірки мають попит в Україні.

У багатьох покутських селах цибуля, квасоля, огірки, часник, буряк мають власні назви, приписи щодо посадки, догляду та зберігання. Необхідно зазначити, що цибуля та часник — давні городні культури в Україні, відомі зі скіфського періоду. Геродот, описуючи племена каліпідів і алазонів, згадує, що вони вирощували цибулю та часник [5, с. 84].

На Покутті садили цибулю-кущівку, яка в селах має власні назви. В селі Топорівці — «кочениця». «Вона має довкола середньої до восьми цибулин. Щоб цибулини були великі, середню знімають під час росту»⁵.

У селі Лука її називають «картоплянкою», «вона дрібна і сильно пекуча»⁶, у селі Вільшаниця — «відгортанка», у селі Уніж — «барбуленка»⁷. «Кущівка буває синя та біла, вона була модною»⁸. «Садили її, коли почали квакати жаби»⁹. Для посадки брали цибулини, що були іззовні, садили у рівці через 5 см, її часто сапали¹⁰.

«Щоб цибуля не мала цибухів, треба, щоб добре висохла. Сіянку колись плели в коси або в сітці вішали коло печі»¹¹.

«Якщо цибуля була довго зелена, щоб скоріше дійшла, її толочили ногами, ходили по ній. Бур'яни помагають її росту»¹². Викопану цибулю сушать тиждень у тіні, знизу обрізають вуса, залишають їх довжиною 10 мм. Зберігали цибулю в коморі під дахом, під час морозів накривали. Цибулю та кукурудзу

в'язали у вінці-фестони, які продавали на ринках Польщі, Австрії.

На Покутті у великій пошані була квасоля. Вона має також різні назви, утворені на основі зовнішнього вигляду, кольору, величини та часу дозрівання.

В селі Михайлівці садили «фасолі»: «червоненькі з візерунком, біленькі, маленькі тичкові та фасолі білі тичкові — бадолі»¹³; у Глушкові — «дванадцятки» (червона, бордова, невеличка), тичкові білі, великі; кущові, таргани — чорні»¹⁴; у Семенівці — тичкові, бабохи (велика груба), коровки (червоні з білими плямами), довгі, круглі, жовті¹⁵; в с. Топорівцях — тацівки (довга біла), писані червоні жіночки, маленькі¹⁶; у Луці — жовті, білі, рябі, червоні ласі (на червоному тлі крапочки), спасівки (дозрівали на Спаса), кобилюхи (грубі, великі)¹⁷.

Горох, біб, квасолю садили по три зернини. «Біб садили скоріше, ніж фасолю. Це було пов'язано з тим, що як посадиш пізніше, в ньому кинеться хробак»¹⁸. Фасолю садили в кукурудзі або картоплі.

Огірки садили «скоріші і пізніші». Раніші огірки садять в травні, червні. У селі Рогиня огірки, щоб були зелені, садили на літнього Миколая (22 травня)¹⁹, а в с. Михайлівці «ранні огірки, посаджені у вівторок, будуть зелені та рясні. Пізні огірки найкраще садити в зелену суботу»²⁰.

В с. Глушків огірки, посаджені в зелену суботу, не буде їсти «земледух» (медведка)²¹. В с. Рогиня господині перед Зеленою неділею готують грядки, роблять рівчаки, часник садять за день до свята або

⁵ Зап. 20.07.2016 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

⁶ Зап. 19.07.2016 р. від Буєчка Миколи Васильовича, 1937 р. н. в с. Лука Городенківського р-ну.

⁷ Зап. 19.07.2016 р. від Гнедюк Марії Михайлівни, 1931 р. н. в с. Уніж Городенківського р-ну.

⁸ Зап. 19.07.2016 р. від Гнедюк Марії Михайлівни, 1931 р. н. в с. Уніж Городенківського р-ну.

⁹ Зап. 20.07.2016 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

¹⁰ Зап. 22.07.2016 р. від Кудик Марії Дмитрівни, 1939 р. н. в с. Михальче Городенківського р-ну.

¹¹ Зап. 22.07.2016 р. від Кудик Марії Дмитрівни, 1939 р. н. в с. Михальче Городенківського р-ну.

¹² Зап. 14.07.2016 р. від Волинської Софії Іванівни, 1932 р. н. в с. Острівцях Городенківського р-ну.

¹³ Зап. 22.07.2016 р. від Кудик Марії Дмитрівни, 1939 р. н. в с. Михальче Городенківського р-ну.

¹⁴ Зап. 14.07.2016 р. від Бундяк Параски Петрівни, 1947 р. н. в с. Глушків Городенківського р-ну.

¹⁵ Зап. 16.07.2016 р. від Родемнюка Миколи Дмитровича, 1915 р. н. в с. Семенівка Городенківського р-ну.

¹⁶ Зап. 20.07.2016 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

¹⁷ Зап. 19.07.2016 р. від Буєчка Миколи Васильовича, 1937 р. н. в с. Лука Городенківського р-ну.

¹⁸ Зап. 15.07.2016 р. від Попович Марії Юріївни в с. Рогиня Городенківського р-ну.

¹⁹ Зап. 15.07.2016 р. від Попович Марії Юріївни в с. Рогиня Городенківського р-ну.

²⁰ Зап. 22.07.2016 р. від Кудик Марії Дмитрівни, 1939 р. н. в с. Михальче Городенківського р-ну.

²¹ Зап. 14.07.2016 р. від Бундяк Параски Петрівни, 1947 р. н. в с. Глушків Городенківського р-ну.

після Зелених свят²². В с. Топорівці восени фіксували день, коли пішов перший сніг, в цей день весною садили огірки²³. Як і цибулю, огірки починали садити, коли жаби квакали. Майже всі респонденти вказують, що мали власне насіння огірків. Як називається сорт огірків, який вони садять, не знають, лише в с. Семенівка вказали, що садять огірки «баранячі роги»²⁴.

Часник на Покутті завжди був у великій пошані, займав особливе місце в харчуванні та в покращенні добробуту селян. У покутських селах є багато приписів та застережень щодо одержання доброго урожаю часнику.

Більшість сіл на Покутті садили часник до Дмитрія. «Котра жінка садить часник по святому Дмитрію, то умре» [23]. В с. Топорівці жінки «садили часник до Дмитрія, аби не бути вдовицею»²⁵. Інші господині в цьому селі «часник садили, коли бараболю викопаємо»²⁶.

«Озимий часник не можна садити в суботу, бо хтось із родини помре» [23, с. 247]. Були села, які пов'язували посадку часника зі св. Лукою.

В с. Городниця були свої приписи щодо вирощування часнику. «Часник садили на св. Луки, 30 жовтня, дуже добре, якщо в цей день є четвер. Жінка збиває (робить рядки), а садить чоловік, тоді родяться великі головки. Посаджений рядочками часник посипають дерев'яним попелом. Навесні, як зійде сніг, покажеться часник, землю треба заскородити граблями, як пускає стрілки, їх обламують. Часник тільки пололи, не сапали»²⁷.

В с. Глушків також «садили часник на св. Луки, коли місяць йшов на спад, пололи, не поливали, бо буде гнати у верх»²⁸. У цьому селі його садили «осінню, коли хмариться, тоді жінки робили рядки

²² Зап. 15.07.2016 р. від Попович Марії Юрїївни в с. Рогиня Городенківського р-ну.

²³ Зап. 20.07.2016 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

²⁴ Зап. 16.07.2016 р. від Родемнюка Миколи Дмитровича, 1915 р. н. в с. Семенівка Городенківського р-ну.

²⁵ Зап. 20.07.2015 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

²⁶ Зап. 20.07.2015 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

²⁷ Зап. 22.07.2015 р. від Кучмей Дарії Дмитрівни, 1955 р. н. в с. Городниця Городенківського р-ну.

²⁸ Зап. 14.07.2016 р. від Боньків Марії Миколаївни в с. Глушків Городенківського р-ну.

і просили чоловіків потикати (посадити) або першими розпочати його садити. Часник не сапали, бур'ян лише пальцями вимикали»²⁹. В селі Рогиня часник садили до Покрови (14 жовтня)³⁰.

Як згадує старожил Василь Власій, в с. Городниця були господині, які садили часник не до Дмитрія, а до Покрови³¹. В с. Семенівка «часник садили чоловіки і тільки в чоловічі дні, тоді вродять великі головки, урожай буде файний»³². Цього правила також дотримувалися в с. Стрільче³³ та у с. Уніж³⁴. Тут садили часник у понеділок і четвер. В с. Воронів «часник починали садити наприкінці вересня аж до Дмитрія. Його викопували у серпні, тепер вибирають на Івана»³⁵. Мали власну технологію вирощування часнику в с. Михальче. «Його садили до св. Дмитрія на одному і тому самому місці, землю посипали сажею, не сапали, щоб не гнив, бур'ян микали. Щоб був великий, луки зрізали. Вибірало, коли поживкне»³⁶.

На Покутті загальним правилом було «не сапати часник, його лише пололи; бо коли сапали і обтинали вуса, він жовкне і сохне»³⁷. Садили тільки зовнішні зубці часнику. В с. Серафимівці вважали, що краще, щоб часник ріс у бур'яні³⁸.

Садили на Покутті також ярий (білий) часник. Він краще зберігається, ніж посаджений восени. Садили весною та восени насіння часнику, яке одержали в «бабушках» (верхня частина головки). Весною сіяли насіння часнику, що виріс у стрілках, по посадженому восени часнику, який зійшов.

²⁹ Зап. 14.07.2016 р. від Бундяк Параски Петрівни, 1947 р. н. в с. Глушків Городенківського р-ну.

³⁰ Зап. 15.07.2016 р. від Попович Марії Юрїївни в с. Рогиня Городенківського р-ну.

³¹ Зап. 13.07.2016 р. від Власія Василя Дмитровича, 1924 р. н. в с. Городниця Городенківського р-ну.

³² Зап. 16.07.2016 р. від Родемнюка Миколи Дмитровича, 1915 р. н. в с. Семенівка Городенківського р-ну.

³³ Зап. 17.07.2016 р. від Романіва Олексія Михайловича, 1939 р. н. в с. Стрільче Городенківського р-ну.

³⁴ Зап. 20.07.2016 р. від Гнедюк Марії Михайлівни, 1931 р. н. в с. Уніж Городенківського р-ну.

³⁵ Зап. 18.07.2016 р. від Андрухович Ганни Іллівни, 1949 р. н. в с. Воронів Городенківського р-ну.

³⁶ Зап. 23.07.2016 р. від Кудик Марії Дмитрівни, 1939 р. н. в с. Михальче Городенківського р-ну.

³⁷ Зап. 20.07.2015 р. від Попадюк Ганни Михайлівни, 1956 р. н. в с. Прутівка Снятинського р-ну.

³⁸ Зап. 12.07.2016 р. від Малярчук Марії Григорівни, 1928 р. н. в с. Серафимівці Городенківського р-ну.

За свідченням старожилів, «давно до Петра ні часник, ні цибулю не брали»³⁹. «Копали часник, коли стебло коричневе. Його ложили в тінь на тиждень, щоб дійшло стебло. Коли воно дійшло, його обтинають, залишають 10—15 см, знизу головки ріжуть «вуса», залишають лише 2—5 мм. Підготовлений для зберігання часник в'яжуть у полукипок. Він складається з двох зв'язаних до купи пучків по 15 головок часнику. Полукипки часнику зберігають в stodолі, якщо морози — ставлять у тепліше місце»⁴⁰.

«Картоплю садили синю, почасти і жовту, а також і білу» [2, с. 125]. В радянський час почали вирощувати гіркий червоний перець, від якого був добрий дохід. Його сушили в печі і гільзах, мололи і продавали по всій Україні.

Протягом багатьох століть під впливом природних та економічних чинників на Покутті виробилася власна технологія підготовки ґрунту, садження та догляду за рослинами. Оранку, копання присадибних ділянок проводять, як правило, восени після збору урожаю та весною перед посадкою. Удобрюють городні ділянки восени переважно гноєм, попелом; весною попелом, курячим послідом, який розробляли у воді. Перед садінням городи обов'язково боронують, дотримуються правила сівозміни. Вона відбувається на ділянках, на яких висаджують картоплю, кукурудзу, на них на другий рік садять іншу городину. В с. Топорівці часник садили на місці, де була викопана картопля⁴¹.

Вздовж зовнішніх сторін ділянки з картоплею висаджують квасолу на тичках. Квасолу садили в «барабулях або кукурудзах»⁴². Практикують по картоплі висаджувати гарбузи. Городні культури саджають рядовим посівом — у борозди, невеликі ямки, кидають у них насіння чи кладуть розсаду.

Знали покутяни власні секрети городництва. Не можна садити поряд моркву та петрушку, гарбузи, кабачки та патисони. Від такого сусідства «зводиться» морква, гарбузи, кабачки.

³⁹ Зап. 16.07.2016 р. від Родемнюка Миколи Дмитровича, 1915 р. н. в с. Семенівка Городенківського р-ну.

⁴⁰ Зап. 14.07.2016 р. від Бундяк Параски Петрівни, 1947 р. н. в с. Глушків Городенківського р-ну.

⁴¹ Зап. 20.07.2015 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

⁴² Зап. 20.07.2015 р. від Попович Марії Іванівни, 1928 р. н. в с. Топорівці Городенківського р-ну.

В радянський час, коли селяни-колгоспники мали не більше 20 сотих землі, виробилася в селах Покуття наступна технологія садження городини.

Садили «стежку» (ряд) огірків, стежку кукурудзи. Така посадка забезпечувала холод для огірків та давала змогу огіркам витися по кукурудзі. Садили стежку буряків, стежку картоплі. В с. Михальче садили стежку картоплі, паралельно до неї — стежку буряків та кушової фасолі. Така технологія забезпечувала отримати кращий урожай. «Перше микають фасульки, потім копають картоплю, кормові буряки мають простір для росту, їх викопують найпізніше»⁴³.

Для захисту від хвороб помідори садили між цибулею. Капусту садили на грядці, яка попередньо була посипана попелом від спаленого горіхового листа, або грядка восени була перекопана з листям горіха. Оберігали капусту від осільниці (гусениці) посипанням попелом⁴⁴. Як добриво використовували попіл, курячки, гній та кал. Щоб одержати гарний урожай часнику, в с. Семенівка кал розробляли, виливали його на скопану грядку, через 2—3 місяці знову перекопували і садили часник⁴⁵. Цибуля добре родила, коли грядку «погноїли коров'ячим, конячим гноєм»⁴⁶.

За свідченням багатьох респондентів, важливим елементом одержання врожаю овочів було сапання. З початку червня починалася війна з бур'янами. Урожайність городини збільшувалася від кількості сапання. Сапали три, а деколи чотири рази.

Для правильного ведення городництва, підвищення урожайності покутяни мали низку вірувань, прив'язаних до календарних християнських свят, святих, які визначали час висаджування та збирання городніх культур, догляд за ними, захист їх від шкідників. Необхідно відзначити, що вони на Покутті стали складовою аграрного процесу. Селяни сприймали технологічні та світоглядні правила рівнозначно, а в деяких випадках надавали перевагу світоглядним. Перед садженням на Покутті звертали до Бога з такими словами: «Господи Боже, допо-

⁴³ Зап. 22.07.2016 р. від Кудик Марії Дмитрівни, 1939 р. н. в с. Михальче Городенківського р-ну.

⁴⁴ Зап. 14.07.2016 р. від Бундяк Параски Петрівни, 1947 р. н. в с. Глушків Городенківського р-ну.

⁴⁵ Зап. 16.07.2016 р. від Родемнюка Миколи Дмитровича, 1915 р. н. в с. Семенівка Городенківського р-ну.

⁴⁶ Зап. 20.07.2015 р. від Гнедюк Марії Михайлівни, 1931 р. н. в с. Уніж Городенківського р-ну.

можи, аби ся вродило у мене, і в людей. Не коби я, аби люди мали»⁴⁷.

Не можна було нічого садити в день Благовіщення (7 квітня). Якщо Благовіщення припало на четвер, то в с. Михальче не садили городини всі четверги після цього свята. Заборона була пов'язана з тим, що «Бог того дня благословляє землю й усі рослини, а тому великий гріх братися за будь-яку роботу»⁴⁸. Цього вірування дотримувалися в багатьох селах, а в деяких навіть не виходили на город. Щоб наступного року в господарстві був добрий врожай городини та велося на певні овочі, на Святу вечерю по кутах стола клали мак, часник, цибулю.

Вважалося, що буде багато овочів, «якщо копати грядки під овочі на Конона, 18 березня. Навіть якщо на городі ще лежить сніг. 5 травня — на Теодора і Віталія — висаджують на грядки цибулю. 18 травня, на Ірини висаджують капусту. На Сидора, 27 травня, сіють огірки. 2 червня, на Талалея, продовжують сіяти огірки. Якщо 3 червня, на Константина-огірочника, на огірках багато пустоцвіту, треба знайти стару в'язану шкарпетку або панчошу, ногою приволокти і закинути в огірки, примовляючи: «Як густо ця панчоха плелася, нехай так плетуться і мої огірки». 5 червня, на Єфросинії — останній день посіву огірків. Якщо багато літає оводів — на врожай огірків» [21, с. 22—23].

На Йордан не можна нічого їсти з казанів, каштрук, у яких варять страви на Святий вечір. «Хто цього не дотримується, в того ціле літо в городі кури будуть дзьобати огірки, помідори, інші овочі» [21, с. 146].

На Покутті були вірування щодо днів, у які можна садити ті чи інші городні культури. Цибулю не садили до Благовіщення, після Благовіщення її садили в жіночі дні. Найурожайнішим днем для цибулі була середа. Часник найкраще було садити у чоловічі дні до Дмитрія. Огірки також садили у чоловічі дні. Найкраще їх садити в понеділок. Другий урожай огірків садили в зелену суботу (перед Зеленими святами). Ранню капусту садили у Великодню П'ятницю⁴⁹. «Не можна було садити, сіяти, коли

жінка нечиста. Огірки, посаджені цією жінкою, паршивіють, будуть мати пустий цвіт»⁵⁰.

Садіння городніх культур, їх догляд, насінництво було й лишається переважно жіночою справою. Картоплю саджали всі разом. Догляд за городніми культурами виконували жінки та діти. Вони підсапували, пололи на городі до дня св. Петра (12 липня); після Спаса — Преображення Господнього (19 серпня), збирали городину.

«Спершу вибирали цибулю і зрізували соняшники, потім збирали квасолю, мак, копали картоплю, відтак викопували моркву й буряки. Найпізніше зрізали капусту» [7, с. 368].

Особливе місце в історії городництва Покуття займають помідори. За свідченням респондента Дарії Кучмей, «моду вирощувати ранні помідори в Городниці взяли зі с. Добровляни Заліщицького р-ну. Їх розпочав вирощувати Петро Бялий, який взяв собі жінку з цього села. Він був власником поля під назвою «Городище», на якому були насипані вали, під якими було джерело води. На цьому полі він почав вирощувати помідори»⁵¹. За іншою версією помідори появились на Городенщині від діда Паньківа з Передівання, який їх привіз із Канади⁵². За розповіддю Василя Власія, «помідори почали садити в Городниці за Польщі, це пішло зі Заліщиків. Їх вирощування запровадив Василь Никитчин, який почав їх садити на 20 сотках городу в лузі. На цьому городі робили наші люди, возив помідори поромом до Заліщиків, де їх бракувало, бо там був великий курорт»⁵³. У селі Стрільче вважають, що «помідори з Канади привіз дідич Іван, вони не сподобалися населенню, він перестав їх вирощувати, перейшов на тютюн»⁵⁴. За Олексієм Романівим, помідори запровадили із сусідніх сіл Печорна, Зелений Гай, Добровляни⁵⁵. В інших селах вважають, що помідори почали вирощувати в радянський час.

⁵⁰ Зап. 20.07.2015 р. від Гнедюк Марії Михайлівни, 1931 р. н. в с. Уніж Городенківського р-ну.

⁵¹ Зап. 22.07.2015 р. від Кучмей Дарії Дмитрівни, 1955 р. н. в с. Городниця Городенківського р-ну.

⁵² Зап. 25.07.2015 р. від Коломийчука Дмитра, 1961 р. н. в м. Городенка.

⁵³ Зап. 13.07.2016 р. від Власія Василя Дмитровича, 1924 р. н. в с. Городниця Городенківського р-ну.

⁵⁴ Зап. 17.07.2016 р. від Романіва Олексія Михайловича, 1939 р. н. в с. Стрільче Городенківського р-ну.

⁵⁵ Зап. 17.07.2016 р. від Романіва Олексія Михайловича, 1939 р. н. в с. Стрільче Городенківського р-ну.

⁴⁷ Зап. 20.07.2015 р. від Гнедюк Марії Михайлівни, 1931 р. н. в с. Уніж Городенківського р-ну.

⁴⁸ Зап. 22.07.2016 р. від Кудик Марії Дмитрівни, 1939 р. н. в с. Михальче Городенківського р-ну.

⁴⁹ Зап. 19.07.2016 р. від Нагірної Олени Степанівни, 1948 р. н. в с. Хмелева Городенківського р-ну.

Не тільки природні умови, а й економічна ситуація в радянській Україні вплинула на розвиток городництва на Покутті як індивідуального, так і колгоспного. В районі Городниці та Заліщиків в 1970-х рр. розвивається тепличне городництво. Тут почали вирощувати ранні помідори, огірки, перець. Для їх вирощування приготували розсадники, в яких висівали насіння різної сортини.

Для вирощування ранніх помідорів «виготовляли скриню-парник шириною 1,5 м, яку вистеляли шаром вапна (проти хробаків), соломи, поверх якої наклали теплого гною (кінського. — Я. Т.). Таких шарів мало бути чотири, верхній шар соломи засипали перегноем, який приплескували дощечкою. На приплескану поверхню висівали насіння помідорів, зверху на 1 см присипали просіяною на решеті землею (перегноєм) та скроплювали (віником) водою і накривали вікнами 1 х 1,5 м. Усередину ставлять градусник, за яким визначають, чи відкривати опівдні вікна, чи накривати їх на ніч очеретяними матами. Не сіяли, не садили помідорів, коли був повний місяць та коли настає новий. Садили, сіяли, коли зростає місяць»⁵⁶. Сходи помідорів з'являються через 3—4 дні.

Тим часом виготовляють великий парник 1 х 5,0 х 1,5 м, в який садять помідори, коли з'являються 3—4 листочки. У березні їх пікують, садять квадратно-гніздовим способом (10 х 10 см). Коли висадили помідори, їх пасинкували — обламували молоді пагініці, які вирости в пахах. Це робилося, щоб сформувати крону рослини. Підживлювали рослини коров'яком, пів відра якого заливали водою до повного, він кис 10—14 днів, потім ним підливали. Кропили помідори молоком, розведеним водою. Коли помідори починали цвісти, їх висаджували на город»⁵⁷.

В Городниці заготовляли для помідорів до 7 тисяч тичок. Захист помідорів від хвороб залежав від погодних умов, у сухе літо мало кропили. На межах «яринних відділень не бракувала полину, що служив як лікарство для хворих, а також віниччя для замітання хат чи забудувань на господарстві» [2, с. 50—51].

Вирощували на Покутті також тютюн. Найкращі умови для цього були у Городенківському районі. Австрія мала монополію на тютюн. Давали $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ або

морг землі на тютюн. Його вирощували, сушили, зимою складали листки до купи, великий до великого, малий до малого, та в'язали в папуші і на означений урядом час відвозили на склад («до магазину») в Заболотіві. Селянам не дозволяли лишати тютюн для куріння і не можна було продавати, весь вирощений тютюн необхідно було віддати «до магазину».

Надзирали за тютюном спеціальні урядовці, звані «фінансами», або ревізорами, «вони ходили по плантаціях ціле літо та обчислювали провізоричний збір тютюну».

«Гуцули зі Жаб'я, Косова, Кутів купували тютюн цілими шварами, пакували «бесаги» та пачкували на верхівцях в свої сторони» [2, с. 58]. Гуцули платили за тютюн в 3—4 рази більше, ніж плантатор [2, с. 58].

Тютюн переробляли на тютюновому заводі у Заболотіві. У міжвоєнний період «тютюн управляють у невеликій кількості в усіх місцевостях (Снятинщини. — Я. Т.), за винятком Заваля» [22, с. 9]. В цей період «тютюн дає значні прибутки, більші навіть, як пшениця» [22, с. 9]. Сьогодні на Покутті також вирощують тютюн для своїх потреб.

«За Польщі на посадку цукрового буряка необхідно було мати дозвіл, польському шляхтичу давали дозвіл на більшу площу, українець, щоб одержати дозвіл на більшу площу засіяти буряком, мав стати поляком»⁵⁸.

Паралельно з харчовими культурами вирощували технічні: льон, коноплю. Ці рослини використовували для виготовлення ниток, з яких ткали полотна. Із сім'я конопель виготовляли «макогоняче молоко» до каші, а насіння льону використовують з лікувальною метою.

Городні культури на Покутті стають об'єктами пісень, народних ігор. Огірки присутні в грі «огирочки». Дівчата і молодіці в цій забаві «завиваються» і співають:

*Огірочки, пупіночки, завивайте си,
А молоді молодички, напивайте си.
Огірочки, пупіночки, тут си в'ют,
А молоді молодички мід, горілку п'ют.
Пожич, сестро, бочки
Наквасити огірочки тут.
Як си наші огірочки
Дуже красно в'ют.
Огірочки, пупіночки, розвивайте си,*

⁵⁶ Зап. 13.07.2016 р. від Власія Василя Дмитровича, 1924 р. н. в с. Городниця Городенківського р-ну.

⁵⁷ Зап. 22.07.2015 р. від Кучмей Дарії Дмитрівни, 1955 р. н. в с. Городниця Городенківського р-ну.

⁵⁸ Зап. 12.07.2016 р. від Малярчук Марії Григорівни, 1928 р. н. в с. Серафимці Городенківського р-ну.

*А молоді молодички, наливайте си.
Огирочки, пупіночки, розвивали си,
А молоді молодички, наливали си.
Про городчик згадують у піснях:
Ой чінчику, Васильчику,
Посію лен в городчику,
Буду тебе шінувати,*

Три рази на день поливати [22, с. 45, 58—59].

Біля хати для краси, лікування та святкування садили в городчику чорнобривці, васильок, любисток, канупер, м'яту (для запаху) [22, с. 23].

Трави, квіти з городчика вживали для лікування: любисток — проти пропасниці, васильок, «поціренник», мальву, м'яту — проти болі шлунка; жовті гвоздики (жовтачки), кріп — від болю голови [22, с. 68]. Стріхи хат прикрашали зіллям, головно лопухом, який є ліком проти болю голови [22, с. 68].

Про те, що лікарські рослини з давніх часів були в городчиках, свідчить колядка:

*В городчику, на зілечку
Лежить Маланка долів личком* [22, с. 68].

Вживають сухі освячені квіти для відвернення дій відьом. «Вим'я корів, котрим чарівниця відібрала молоко, окаджують васильком, чебрецем, сафитиною (*Assa foetida*), чорним ладаном, розхідником, перервою, материнкою...» [22, с. 65].

Сушеними квітами прикрашали ікони, свічники. «Сушеним зіллям: любистком, васильком, жовтими чорнобривцями і червоними ягідками калини прикрашали дерев'яний свічник трійці» [22, с. 47].

З давніх часів на Покутті мало місце городництво. Воно присутнє в кожному селянському дворі, займало ключову роль протягом багатьох століть у задоволенні споживчих потреб.

Город розглядається покутянами як одне із джерел вирішення харчової проблеми. Мати свою власну городину було однією з умов виживання. Незначні надлишки городньої продукції збувалися селянами, які жили близько міст і містечок.

В кінці ХІХ ст. городництво починає ставати складовою матеріального благополуччя, що було пов'язане з певним попитом на овочі в Європі та в Галичині. Залежно від кліматичних умов, ініціативи окремих селян, села починають вирощувати часник, цибулю, квасолю, картоплю на продаж.

Сприяли раціональному городництву просвітницька робота священиків, учителів, ярмарки, круж-

ки «Сільський господар», товариства, сільськогосподарська школа у Миловатові.

Незважаючи на зусилля щодо розвитку городництва, селянство Покуття ХІХ ст. не виявляло особливого інтересу до інтенсифікації городництва. Воно інтенсифікувалося у 1920—1930-х рр. в районі Городниці, де був курорт та особливі для цього природно-кліматичні умови, та біля міст і містечок Покуття. Тут воно одержує ринковий характер, переходить з допоміжного заняття селян у ринкову галузь.

У 1960—1970-ті рр. починає розвиватися та удосконалюватися тепличне індивідуальне та колгоспне городництво, яке набуває ринкового характеру. Сьогодні на Покутті вирощують часник, цибулю, помідори, перець, ранні помідори та редиску.

Протягом століть городництво на Покутті виробило свої правила, які були тісно прив'язані до християнських свят, святих, днів тижня, фаз місяця, створило власну технологію вирощування ранніх овочів.

До недавнього часу городництво залишалося стійкою особливістю сільськогосподарської діяльності. Городні культури вирощуються не тільки для власних потреб, а й на продаж, городництво переходить із домашніх занять селян у товарно-ринкову галузь сільськогосподарського виробництва. Сьогодні індивідуальне городництво починає поступово занепадати у зв'язку з тим, що не приносить бажаних прибутків, що пов'язано з економічною ситуацією в Україні.

1. ЦДІАЛ. — Ф. 134. — Оп. 2. — Спр. 860. — Арк. 92.
2. Бажанський М. Краса Снятинщини. Ріки, потоки, ліси, луки, сади, міста і села та висока матеріальна і духовна культура їхніх жителів: Гаслова енциклопедія / Михайло Бажанський. — Дітройт, 1982. — 256 с.
3. Бакай О. Село Княздвір / Ото Бакай // Коломия й Коломийщина. — Т. II. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. — Філадельфія, 1988.
4. Білинський Б. Філія Просвіти в Городенці / Богдан Білинський // Городенщина. Історично-мемуарний збірник / зредагував М. Марунчак. — Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. — Т. 1.
5. Блаватський В. Земледелие в античних государствах Северного Причерноморья / В. Блаватский. — Москва, 1953.
6. Б. Р. Село Воскресінці / Р. Б. // Коломия й Коломийщина. — Т. II. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. — Філадельфія, 1988.

7. Виздрик В. Галицьке село: соціально-економічне життя та суспільно-політичні процеси (1919—1939) / Віталій Виздрик. — Львів, 2015.
8. Е. Б. Городниця / Б. Е., Г. О. // Городенщина. Історично-мемуарний збірник / зредагував М. Марунчак. — Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. — Т. 1.
9. Зубаль Я. Саджавка / Ярослав Зубаль // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975.
10. Кіреєва Р. Етнографія Снятинщини. Дослідники народного побуту і культури / Руслана Кіреєва // Снятин. — 2014. — № 10. — С. 27—32.
11. Кіреєва Р. Етнографія Снятинщини. Їжа. Напої / Руслана Кіреєва // Снятин. — 2014. — № 11. — С. 24—33.
12. Колодницький О. Народний побут, звичаї і фольклор Галичини / Осип Колодницький // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975.
13. Колодницький О. Товмаччина / Осип Колодницький // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. — С. 870—875.
14. Левкун Я. Село лелек та золотавих пшениць / Ярослав Левкун. — Снятин : Прут Принт, 2003. — 56 с.
15. М. Л. Підпечери / Л. М. // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975.
16. Макогон І. Глушків / Іван Макогон // Городенщина. Історично-мемуарний збірник / зредагував М. Марунчак. — Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. — Т. 1. — С. 478—483.
17. Марунчак М. Відпустове село Далешева / Михайло Марунчак // Городенщина. Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. — Т. 1. — С. 538—544.
18. Марунчак М.Г. Товариство «Сільський господар на терені Городенщини / Михайло Марунчак // Городенщина. Історично-мемуарний збірник. — Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. — Т. 1.
19. Монолатій І. Цісарська Коломия 1772—1918. Драма на три дії з життя другого міста Галичини габсбурзької доби / Іван Монолатій. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. — 312 с.
20. Мохорук Д. Село моє Топорівці / Дмитро Мохорук. — Снятин : Прут Принт, 2004. — 312 с.
21. Мохорук Д. Село моє Топорівці. Етнографічний образ села / Дмитро Мохорук. — Косів : Писаний камінь, 2008. — Т. 6. — 388 с.
22. Мрочко Фр. К. Снятинщина. Причинки до крайової етнографії / Фр. Ксавери Мрочко. — Дітройт, 1977. — Ч. 1. — 129 с.
23. Онацький Є. Етнографічний збірник НТШ / Є. Онацький. — Т. V.
24. Романюк Я. Залуччя над Черемошем / Ярослав Романюк, Любомир Романюк. — Снятин : Прут Принт, 2012. — 232 с.
25. Ткачук К. Місто Чернелиця / Клим Ткачук // Городенщина. Історично-мемуарний збірник / зредагував М. Марунчак. — Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. — Т. 1. — С. 469—478.
26. Ткачук М. Грушка / Микола Ткачук // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. — Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. — С. 899—908.
27. Учитель. — 1893. — Ч. 5.

Yaroslav Taras

TRADITIONAL VEGETABLE GROWING AND TOBACCO CULTIVATION AT THE TERRITORY OF POKUTTIA

Traditional vegetable growing of Pokuttia at the period from for a long time since nowadays is under consideration; its role and importance for Pokuttians are under clarification; factors which determined the variety of green crops are analyzing; its connection with Christian holidays, days of the week, phases of the Moon, the technology of early vegetables is ascertaining; both the transformations process of vegetable growing from the category of housekeeping engagement into the branch of agricultural production is illuminating; the peculiarities of tobacco's cultivation and selling are characterizing.

Keywords: Pokuttia, agriculture, vegetable growing, tobacco cultivation, Snatynshchyna, Kolomyishchyna, Tovmachchyna, Horodenkivshchyna.

Ярослав Тарас

ТРАДИЦИОННОЕ ОГОРОДНИЧЕСТВО И ТАБАКОВОДСТВО НА ПУКУТЬЕ

Рассматривается огородничество Покуття с древних времен и до наших дней; выясняется его место и значение для покутян; анализируются факторы, которые определили выбор огородных культур; освещается его связь с христианскими праздниками, днями недели, фазами луны, технологиями выращивания ранних овощей и его переход из домашних занятий крестьян в товарно-рыночную отрасль сельскохозяйственного производства; характеризуется специфика выращивания и сбыта табака.

Ключевые слова: Покутье, земледелие, огородничество, табакводство, Снятинщина, Коломыйщина, Товмачщина, Городенковщина.